

ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ОПТИМАЛЬНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ВИЩОЇ ШКОЛИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Швець Є.Я., Макушинська Г.П., Швець Д.Є. (м. Запоріжжя)

Анотація

В статті аналізуються проблеми сучасної вищої освіти України крізь призму євроінтеграційних процесів суспільства, обґрунтовується необхідність її реформування через впровадження заходів індивідуалізації навчального процесу, визначаються шляхи і засоби їх оптимальної реалізації.

Ключові слова

ОСОБИСТІТЬ, РЕФОРМА ОСВІТИ, АКТИВІЗАЦІЯ ОСВІТИ, ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ, ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ, САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ, ПРОГРАМОВАНЕ НАВЧАННЯ, ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ МЕТОДИКИ.

Вступ

Специфіка євроінтеграційного процесу зумовлює появу нових освітніх систем, які характеризуються перенесенням акцентів із масових педагогічних підходів, колективних форм роботи на особистість, на вивчення можливостей і обставин індивідуального розвитку, умов саморозкриття, перманентної самореалізації людини на всіх етапах і навчання, і життєвого шляху. Разом з цим необхідність окреслених тенденцій відповідає меті, зазначеній у законі України "Про освіту", яка визначає "всебічний розвиток особистості як найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями" [5, 4].

Реформа освіти – найактуальніша проблема нашого суспільства, бо не можна заперечити наявності у сучасному навчальному процесі таких негативних явищ, як низька мотивація, одноманітні умови, уніфіковані програми, суворо регламентований розклад занять, використання стандартних масових прийомів і методів, які зумовлюють навчання нижче власних можливостей, неусвідомлений і випадковий вибір освітньо-професійного напрямку, розгубленість і пасивність перевантажених викладачів тощо. Традиційна специфіка *стратегії формування*, тобто нав'язування певних стандартів, має трансформуватися в *стратегію розвитку* [11], в якій індивідуалізація навчання, як одна з освітніх технологій, набуває великого значення, особливо за умов модульно-рейтингової системи та дистанційного характеру освіти.

Обговорення проблеми

Історія педагогіки – це діалог двох поглядів на позицію того, кого навчають: з однієї точки зору як на об'єкта педагогічного впливу, з іншої – як рівноправного активного учасника процесу навчання. Родоначальниками другої позиції вважають Я.А.Коменського, Ж.-Ж.Руссо, І.Песталоцці, Г.Гегеля, Ф.Фрйобеля, А.Дистервега, Дж.Дьюї, К.Д.Ушинського. Слід зазначити, що ідеї активного навчання з урахуванням індивідуальних підходів беруть початок ще в античних мислителів: Піфагора, Сократа, Платона, Сенеки; виразно простежуються у думках М.Монтеня, Р.Декарта. На особливу увагу в даному контексті заслуговує думка Ж.-Ж.Руссо щодо того, що у кожного є власна манера бачити, думати і відчувати і немає нічого безглуздішого, ніж бажати замінити її своєю. Метою навчання мислитель вважав не надання готових знань учневі, а навчання самому здобувати їх у випадку необхідності. Такий підхід набуває ще актуальнішого значення для освіти сучасного суспільства, що виробляє таку кількість інформації, яку просто фізично не може опанувати пересічна людина.

Серед вітчизняних вчених до проблеми активізації освіти та можливостям індивідуалізації навчання зверталися Б.Ананьєв, М.Бердяєв, Л.Виготський, М.Добролюбов, А.Макаренко, С.Рубінштейн, В.Сухомлинський, К.Ушинський та ін. Варто зазначити, що перша в історії ділова гра як один із активних методів навчання, що не виключає індивідуального підходу і можливості самореалізації, була проведена М.Бірштейном в СРСР у 1932 році. Метод отримав широке визнання і почав бурхливо розвиватися, але в 1938 році ділові ігри в СРСР були заборонені.

Загалом, питання еволюції освітніх технологій у сучасній науковій думці поділяється на три етапи [11, 12]. Першим вважається етап 1920 – 1960 рр., який характеризується спробами підвищення ефективності викладання шляхом підняття інформаційного рівня за допомогою засобів масової комунікації. Другий етап 1960 – 1970 рр. позначився розвитком програмованого навчання з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей, персоніфікацією. У США в цей період, скажімо, “як засіб індивідуалізації навчання навчальна програма була поділена на порції, до яких було розроблено інструкції, дібрано дидактичний матеріал, аудіовізуальні та інші засоби навчання. Ці порції дістали назви “модулів”, “одиниць навчання”, “навчальних пакетів” [11,12]. Сучасний етап характеризується трансформацією, удосконаленням педагогічних технологій, які не просто зводяться до обслуговування процесу навчання, а займають провідне значення у плануванні, організації навчального процесу, у виробленні таких методів навчання, які спрямовані як на об'єкти навчання, так і на довкілля, а

серед засобів виділяються документи, матеріальні об'єкти, люди, взаємодія з якими дає знання.

Основною для сучасної освіти є "педагогіка розвитку", що базується на започаткованих у США біхевіористичних підходах "психології розвитку". Цей напрямок розвивався у своєрідних соціально-історичних умовах американського суспільства, в умовах рівних можливостей для здійснення мрій і досягнення успіху. Аналіз особливостей сучасних програм вищих навчальних закладів США дає підстави стверджувати [7, 92-103], що одним з головних принципів індивідуалізації навчання є принцип збагачення (поповнення однакової для всіх програми), який передбачає два види: горизонтальний (знання розширюються) і вертикальний (знання поглиблюються). Цей принцип недостатньо враховується зараз сучасними вітчизняними освітянами при реформуванні системи вищої освіти з її поділом на два ступені: бакалавра і магістра. Беззаперечні переваги, якими є гнучкість і рухомість за рахунок великої кількості коротких, легко модернізовуваних, згідно з новими досягненнями та змінами у науці, техніці, на ринку праці, дисциплін, створюють ситуацію слабкої теоретичної підготовки, фрагментарності знань, захоплення суто модними курсами, відсуваючи на другий план фундаментальні теоретичні знання. Система вищої освіти США ґрунтується на індивідуальному підході; за рахунок використання принципу поповнення та рівня орієнтації навчальних програм на науковість чи професійність розмежовуються і критерії класифікації вищих навчальних закладів, і критерії посвідчень про здобуття вищої освіти. Всі програми американської професійної освіти поділяються на програми, після завершення яких видається сертифікат про професійну освіту, і на програми, після завершення яких присуджуються ступені. Всі американські ступені (ад'юнкт-бакалавра, бакалавра, магістра, доктора, окрім першого професійного ступеня) поділяються на академічні і професійні, в залежності від того, яку школу студент обирає: дослідницьку чи професійну. [7, 97]. У зв'язку з цим вважаємо, що сучасним науковцям-освітянам варто замислитись над доцільністю і можливістю диференціації навчальних бакалаврських програм відповідно до потреб, специфіки і запитів соціального-економічного розвитку нашого суспільства, системи, традицій національної освіти.

Російські дослідники Елманова В.К. [4], Захарова А.П. [6], розглянувши основні концептуальні ідеї індивідуалізації вищої освіти, пов'язують цей підхід з розвитком трьох провідних напрямків:

- біхевіористичної орієнтації - ідеї Д.Брунера, В.Скіннера, що вивчають вираження зовнішньої поведінки людини і є джерелом розробки персоналізованої системи навчання у вищій школі США. У цій системі один і той же навчальний матеріал подається різним способом і його вивчення організовується з урахуванням індивідуальних особливостей студентів;

- гуманістичної орієнтації - ідеї А.Комбса, А.Маслоу, Г.Олпорта, К.Роджерса, які розглядають особистість як цілісне вираження її творчої потреби у самореалізації, що характеризується свободою у самореалізації, творчої діяльності, потреби до особистого росту. Під цим впливом формувалися групи “відкритого навчання”, в яких студенти самі визначають власні науково-дослідницькі інтереси, в діалозі з викладачем виражають різні точки зору, критично аналізують різні погляди, позиції;

- когнітивного напрямку - ідеї Ж.Піаже, К.Левіна, Е.Толмена, гештальтпсихології, з яким пов'язаний розвиток кібернетичного напрямку в теорії навчання, а також теорії когнітивної соціології і психології управління, наприклад, теорії соціальної справедливості Г.Теджфела, що продемонстрували залежність поведінки індивіда від його суб'єктивних уявлень. Представники цього напрямку розглядають розвиток індивідуальності в навчанні на основі розвитку мислення при інформаційному обміні.

Проблемою індивідуалізації навчання нині активно займаються багато вчених. В науковій літературі зустрічаємо велику кількість різних підходів до розуміння і шляхів її впровадження. В першу чергу слід зазначити, що навіть у фаховій літературі часто не розмежовуються поняття “індивідуалізація” і “диференціація”. Деякі вчені під індивідуалізацією розуміють “створення системи багаторівневої підготовки спеціалістів, яка враховує індивідуальні особливості тих, хто навчається, і такої, яка дозволяє уникнути вирівнювання, надає кожному можливість максимального розкриття здібностей для отримання відповідної таким здібностям освіти” [2].

Зустрічаємо розуміння індивідуалізації навчання як організації процесу навчання – будь-які форми і методи врахування індивідуальних особливостей учнів: 1) від мінімальної модифікації у груповому навчанні до повністю незалежного навчання; 2) варіювання форм, цілей, методів навчання та навчального матеріалу; 3) використанні індивідуального навчання з усіх предметів, частини предметів, в окремих частинах навчального матеріалу.

Інге Унт стверджує, що індивідуалізація - урахування в навчальному процесі індивідуальних особливостей учнів у всіх її формах і методах, незалежно від того, які особливості і якою мірою враховуються. Дослідниця вважає, що на практиці мова йде не про абсолютну, а про відносну індивідуалізацію, через те, що враховуються індивідуальні особливості не кожного, а групи осіб, які мають подібний особливості, реалізується епізодично, в якомусь виді роботи [4].

Проведені в Оренбурзькому державному університеті дослідження щодо стану впровадження методів індивідуалізації навчання [12, 68], показово демонструють різне розуміння викладачами та студентами того, які індивідуальні особливості потребують врахування при навчанні

в першу чергу. Опитування засвідчило, що викладачі вважають за необхідне в першу чергу брати до уваги рівень знань студентів, а в другу – їхні інтереси і бажання придбати знання, а менш за все слід брати до уваги особливості характеру і темпераменту студентів. Студенти ж, визнаючи за найбільш важливе рівень знань, велику увагу приділяють ставленню викладача до них, врахуванню особистих якостей, рис характеру. Серед найбільш ефективних способів визнано як викладачами, так і студентами індивідуальні заняття. Саме в цьому, на наш погляд, закладене основне протиріччя проблеми. Мова йде про те, що навчальні плани переважно не передбачають години на індивідуальну роботу зі студентами. Зважаючи на це, слід визначити необхідність пристосування навчального процесу в першу чергу до запитів основних його учасників, а не формальних масових традицій.

Навряд чи хто з освітян чи студентів буде заперечувати, що другою суттєвою завадою у використанні індивідуальних підходів є велика кількість студентів в академічних групах. Отже, паралельно з вищезначеним необхідно створювати спеціальні групи з більш складною програмою навчання, окрім вже випробуваних технологій індивідуалізації навчання в межах традиційних занять через використання індивідуальних завдань, різнорівневих завдань, парних і групових завдань, творчих, проблемних, ігрових ситуацій, наочних засобів тощо.

Принцип індивідуалізації навчання обумовлений необхідністю орієнтуватися у навчанні на реальні типи студентів. На думку В.Ясвіна і В.Карпова, найбільшою гальмівною перешкодою на шляху індивідуалізації є особливості професійної свідомості багатьох педагогів і керівників навчальних закладів: вузько предметна професійна установка; суб'єкт-об'єктне ставлення до учнів, студентів, педагогічна безвідповідальність; недостатня технологічна підготовленість педагогів; приховування труднощів; педагогічна пасивність [10, 106]. Звичайно, що викладач у першу чергу повинен мати уявлення про широкий спектр індивідуальних особливостей особистості: психофізіологічних, психологічних, педагогічних (освітній рівень, пробіли в знаннях). На жаль, навіть сьогодні є актуальними попередження П.П.Блонського, висловлені ще на початку минулого століття: "Поки вчитель не буде в курсі переживань та інтересів здоров'я своїх дітей, він буде безжалісно перевірити всю педагогіку" [1, 69]. Як бачимо, актуально як ніколи раніше, постає проблема підготовки та підвищення кваліфікації викладачів з акцентами на опануванні психології індивідуальних відмінностей, на виробленні вміння діагностувати індивідуальні відмінності студентів, на розвитку варіативного мислення як основи здатності створювати індивідуалізоване освітнє середовище через добір різнотипних завдань і розподілом їх згідно з індивідуальними особливостями студентів.

Найкращим чином принцип індивідуалізації навчання реалізує СРС і програмоване навчання, яке базується на тому, що той, хто навчається, не може зробити наступного кроку, не оволодівши попереднім. Для цього навчальний матеріал розподіляється на порції, розташовані у суворій логічній послідовності, які послідовно пропонуються студентам. Програмоване навчання дозволяє регулювати процес відповідно до індивідуальних особливостей студента, забезпечити активність кожного, а також навчатися в оптимальному темпі, стилі тощо.

Для належної реалізації програмованого індивідуального навчання, викладач повинен мати організаційні можливості, а також знов таки вміти з'ясувати індивідуальні особливості мисленнєвої діяльності студента, особливості його характеру, типу особистості, ставлення до навчання, до своїх досягнень, невдач, помилок, до процесу оволодіння знаннями, до даного предмету; інтереси, специфічні прояви емоційно-вольової сфери тощо. Як бачимо, такий аналіз не може ґрунтуватися суто на інтуїції чи досвіді викладача. Тільки таким чином індивідуальних підхід у навчанні буде спрямований, не на звичайну ліквідацію пробілів у знаннях, як часто його сприймають, але й розвивати мислення, позитивне ставлення до навчання, формувати і стимулювати процес пізнання.

Індивідуальний підхід в сучасних непростих умовах часто сприймається як надання особливої уваги тільки тим, хто має знижену спроможність навчання, використовуючи сповільнений темп, широкую наочність, словесну конкретизацію загальних положень, велику кількість вправ, які спираються на демонстрацію прийомів розв'язання і, таким чином, не навчання підлаштовується під індивідуальні особливості студента, а студент підлаштовується під поступово ускладнювальний процес навчання. В той же час індивідуальний підхід не може обминати тих студентів, які виявляють більш глибокий інтерес, вищий рівень розумового розвитку, створюючи для них умови самоудосконалення через різні форми диференційного навчання.

Психологи пропонують такі шляхи індивідуальних підходів до студентів з різними характерологічними даними:

- проведення початкового (вхідного) контролю;
- проведення занять з деяким мінімумом самостійної роботи всіма студентами з обов'язковою наявністю ускладнених завдань для тих, хто має кращу підготовку;
- регулярний як автоматизований, так і неавтоматизований контроль успішності виконання СРС за умови обов'язкових індивідуальних особистих консультацій викладача;
- наявність чітких методичних вказівок з виконання СРС, з зазначенням мети, засобів, термінами виконання, формами контролю і

самоконтролю з можливістю на старших курсах самостійного планування графіку власної роботи;

- завдання, видані на початку семестру із графіками складання, повинні містити всі типи задач, методами розв'язання яких повинні володіти студенти для успішного проходження контролю; перелік понять, фактів, законів, методів, знання яких необхідне для здобуття запланованих умінь з обов'язковим зазначенням того, що треба знати напам'ять;

- завдання для СРС можуть містити дві частини: обов'язкову і додаткову, розраховану на більш підготовлених студентів, виконання якої враховується при підсумковому контролі;

- для студентів, які швидше і краще пораяються з практичними завданнями, пропонувати участь у науково-дослідній роботі, консультування більш слабких тощо.

Основним засобом реалізації індивідуалізації навчання є активне використання і подальше удосконалення самостійної роботи студентів, виходячи з розмаїття індивідуальних інтелектуальних якостей людини. Одні можуть краще реалізовувати свій потенціал в колективній роботі, інші – в індивідуальній.

Враховуючи думки провідних вітчизняних та російських вчених-педагогів стосовно переорієнтації навчальних планів на активне використання самостійної роботи, можна виділити такі основні найбільш доречні й ефективні заходи:

- переорієнтація навчальних планів і перерахунок годин у бік їх збільшення на СРС;

- пристосування розкладу занять до індивідуальних консультацій на кафедрах;

- розробка комплексу навчальних та навчально-методичних посібників для виконання СРС, що відповідають сучасним методичним вимогам і завданнями, які передбачають нестандартні рішення;

- введення індивідуальних планів навчання із залученням студентів до реальної НДРС;

- переорієнтація лекційних курсів на використання елементів самостійної роботи (контрольні запитання лекційному потоку після лекції, читання студентами фрагментів лекції тощо);

- розробка комплексу міжкафедральних завдань;

- рейтинговий метод контролю СРС;

- культивування колегіальних (партнерських) стосунків викладачів і студентів.

Ефективне та оптимальне впровадження перерахованих заходів залежить як від належної організації навчального процесу, так і від вже згадуваної методичної кваліфікації, психологічної майстерності викладача ВНЗ. Отже, мова йде про те, що ні колишня, ні сучасна вища інженерно-економічна освіта не передбачає вивчення в належному обсязі психолого-педагогічних дисциплін, через що молодий викладач,

який має непедagogічну освіту, не володіє професійними методами і прийомами навчального процесу. Досвідчений викладач також має потребу в удосконаленні традиційних підходів, згідно з вимогами часу, а традиційно форми підвищення кваліфікації спрямовані більше на обмін досвідом між колегами, як правило, певного обласного центру. Нагальною потребою, на нашу думку, є реорганізація системи підвищення кваліфікації, періодичне проведення психологічних тренінгів тощо. Фахівці стверджують, що індивідуалізація навчання може здійснюватися за такими трьома рівнями, як зміст, обсяг і час. Стосовно змісту мова йде про можливість коригування спрямованості навчання за індивідуальними планами. Індивідуальний підхід щодо обсягу навчального матеріалу дає можливість вивчати матеріал суто з пізнавальною метою, науковою або прикладною; знижувати частку обов'язкових занять і збільшувати самостійні. Індивідуальний підхід за часом навчання дає можливість зміни темпів і регламенту вивчення певного обсягу матеріалу, виходячи з власних здібностей, темпераменту тощо. Отже, безсумнівними перевагами індивідуалізації навчання є гнучкість, ефективність, комплексний підхід, розвиток співробітництва.

Євроінтеграційний освітній процес для студента – це демократизація та індивідуалізація, широкий вибір для розвитку особистості. Академічні кредити створюють додаткові організаційні передумови для індивідуалізації навчання за рахунок використання нелінійних освітніх траєкторій, що дозволяють відбудувати освіту в більш точній відповідності з інтересами та життєвими устремліннями. Індивідуалізація навчання виявляється в тому, що студент має можливість накопичувати кредити протягом тривалого періоду, підвищуючи кваліфікацію протягом життя, отримувати додаткову вищу освіту, навіть з перервами у навчанні.

Висновки

Зважаючи на викладене, пропонуємо вжити в системі вищої освіти України такі заходи:

1. Переорієнтація навчальних програм, регламентованого розкладу занять на індивідуальні, довільні за часом особисті консультації викладача.
2. Реальне забезпечення доступу до якісної наукової інформації.
3. Як організаційне, так і змістовне реформування системи підвищення кваліфікації викладачів, з метою удосконалення психолого-педагогічних методик.
4. Розробка індивідуально орієнтованих методичних посібників для самостійної роботи студентів із завданням, що передбачають різні рівні, парні, групові, проблемні, творчі завдання, ігрові ситуації тощо.
5. Створення інтегрованих пакетів комп'ютерних програм з можливістю доступу до нових розділів після проходження попередніх,

динамічного варіювання запитань при повторному проходженні тестів, моделювання часових меж на вивчення дисципліни, можливість дистанційної роботи тощо.

6. Активне залучення студентів до НДРС.

Для оптимальної реалізації визначених заходів педагог сучасної вищої школи повинен мати знання широкого спектру індивідуальних особливостей студентів, вміння діагностувати індивідуальні можливості та відмінності, володіти педагогічними технологіями індивідуалізації навчального процесу. Викладач має здійснювати пошук, накопичення, систематизацію, аналіз різних методів навчання. І, головне, постійно розвивати особистісні якості: емпатію, творче мислення з педагогічною фантазією.

Перспективи подальшого наукового дослідження:

- ✓ дослідження кредитно-модульної системи в ЗДІА;
- ✓ дослідження кредитно-трансферної системи в ЗДІА.

Джерела

1. Блонский П.П. Учитель трудовой школы // Блонский. – М.: Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 2000. – С. 63 – 70.
2. Борисова Е.М., Логинова Г.П. Индивидуальность и профессия. – Знание. – 1991. - № 11.
3. Данилова В.Л. Как стать собой. Психотехника индивидуальности. – Харьков., 1994.
4. Елманова В.К. Высшее образование за рубежом. – МГУ, 1989. – 50 с.
5. Закон України “Про освіту” // Освіта. – 1996. – 25 квітня. – С.4.
6. Захарова А.П. Становление и развитие системы подготовки научно-педагогических кадров высшей квалификации в США: Автореф. – М., МГУ, 1995.
7. Каверина Э.Ю. Особенности современных программ высшей школы США. / США.Канада: экономика, политика, культура. – 2005. - № 10. - С. 92 – 103.
8. Кон И.С. В поисках себя: личность и ее самосознание. – М., 1984
9. Мерлин В.С. Очерки интегрального исследования индивидуальности. – М., 1986.
10. Образовательная среда школы: проектирование, организация, развитие. / Под ред. В.А.Ясвина и В.А. Карпова. – М.: Международный центр экспертизы и проектирования образовательных систем, 2002. – 183 с.
11. Освітні технології: Навч.метод.посіб./ О.М.Пехота, А.З.Кіктенко, О.М.Любарська та ін.; За ред.. О.М.Пехоти. – К.: А.С.К., 2004. – 256 с.
12. Пасечная Л.А. Состояние процесса индивидуализации обучения в практике работы университета. / Весник ОГУ. – 2003. - № 5. – С. 67 – 71.

Стаття надійшла 01.03.2006 р.